

MÓZES MIHÁLY

DIPLOMÁCIA ÉS FORRADALOM

A hidegháború új fejezete

A koreai háború nukleáris katasztrófa szélére sodorta a világot. Amikor 1950-ben az északi csapatok váratlan támadást intéztek Dél ellen, és visszaszorították a Koreai Köztársaság erőit Pusan térségébe, nehéz és veszélyes katonai helyzet alakult ki, amely immár az amerikai csapatokat is közvetlenül fenyegette.¹ A Biztonsági Tanács gyors döntése megmentette a Nyugat jelenlétét, de hatalmas erőket kellett bevetni Ázsiában a kommunisták visszaszorítására. A U. S. Air Force igazán kitett magáért, százezer tonnás nagyságrendben szórva a bombát az északi csapatokra, így hamarosan megfordult a hadi helyzet, és immár az ENSZ égisze alatt harcoló, döntően amerikai erők kezébe került a kezdeményezés. A kínai határ térségében a Yalu folyónál azonban váratlan fordulat következett be. Az előrenyomuló amerikai csapatok kínai „önkéntesek” százezreivel – ha nem milliós tömegével – találták szemben magukat.² Úgy látszott, a nukleáris háború elkerülhetetlen.

A Nyugat sokat szenvedett Sztálin politikájától. Harry Trumannak és Amerikának le kellett nyelnie egyebek között a Zsdanov-doktrínát, a „keleti blokk” kialakulását, az NDK létrehozását, a berlini blokádöt, a „rubel-övezet” kiszakadását a világgazdaságból, a „vasfüggöny” leereszkedését, kommunista Kína létrejöttét, Tibet megszállását és a Kínai Népköztársasághoz csatlóását, Kokinkina gerillamozgalmainak születését, a KNDK és a VNDK kikiáltását. A Truman-doktrína erősen partikularizálódot, a „containmentről” – a szovjet terjeszkedés korlátozásáról – nem is szólva.³

A koreai háború *ezért vált fordulóponttá*, olyan mérőöldkövé, ahonnan nincs visszafordulás. A Nyugatnak győznie kellett – vagy egész Ázsia lángba borult volna. Az USA nukleáris monopóliuma 1949-cel véget ért. A szovjet fenyegetés egyre veszélyesebbé vált. Ráadásul Sztálin elkerülhetetlennek tartotta a harmadik világháborút.

¹ Fischer Ferenc: A megosztott világ. KVA, Bp., 1966. 138–141.

² Fischer i. m. 138–141.

³ Henry Kissinger: Diplomácia. Bp. 1998. 540–559.

A „New Look”

Harry Truman nem talált megfelelő választ a kialakult helyzetre. Az általa meghírdetett „Fair Deal”, a jóléti állam programja csődöt mondott, tábornokai a fegyverkezés fokozását és nukleáris fegyverek bevetését követelték. 1952-ben – nem vállalva a jelölést – visszavonult, és a republikánus nagyháború, Dwight D. Eisenhower lett az elnök.

Eisenhower *győkeres fordulatot* jelentett az amerikai és a világpolitikában. Programja, a „New Look” addig soha nem látott méretű fegyverkezést eredményezett. A jóléti Amerika fegyverkező országgá vált: néhány év leforgása alatt több mint háromszorosára emelve hadikiadásait. Az új külügyminiszter, John Foster Dulles meghirdette a tömeges elrettentés új kiadását, a „*new retaliatory power*” politikáját.⁴

Amerika 1953-ban győztesen zárta le a koreai háborút, visszaállítva a korábbi „panmindzsoni” demarkációs vonalat. A koreai háborúban több bombát dobtak le, mint a második világháború valamennyi frontján a szembenálló felek együttvéve, de elmaradt a nukleáris háború.⁵

A Csendes-óceán és Ázsia biztonságára új katonai szövetségek vigyáztak. 1951-ben létrejött az ANZUS, melyet hosszas szervezés után 1954-től a SEATO, majd 1955-ben a Bagdadi Paktum (később CENTO) követett.⁶ A NATO országok területén létesült bázisokkal együtt kb. 400 támaszpont vette körül a Szovjetuniót, amelynek az „uráli háromszög” kivételével immár minden pontja sebezhetővé vált.⁷

Amerika katonai kiadásai lassan elérték az 50 milliárd dolláros szintet. Kialakult egy hatalmas, világméretű ütőerő, amely a Föld bármely pontján bevethető volt. Újabb és újabb repülőgép-anyahajók hagyták el a dokkokat, a vadászgépek és stratégiai bombázók tömegeit és új nemzedékeit gyártották a Boeing, a Lockheed-Martin és a McDonnell-Douglas futószalagjain. Új robbanófejek és egyre hatásosabb kis- és középhatósugarú rakéták születtek. Úgy tűnt, hogy a Szovjetunió beszorult a „blokkpolitika” létrehozta határok mögé, és terjeszkedési lehetősége legfeljebb a „harmadik világban” lehet.⁸

⁴ Henry Kissinger i. m. 540–559.

⁵ Fischer Ferenc i. m. 138–141.

⁶ J. Had – A. Ort. – F. Vychodil – J. Patek – A. Seifert: NATO – CENTO – SEATO – OAS, Kosuth Kiadó, Bp., 1966.

⁷ Csaba Békés: Cold War, Detente and the 1956 Hungarian revolution. New York University 2002. Sept. 2–4. l. 209–28.; illetve 168–184.

⁸ Fischer Ferenc i. m. 141.

Fordulat Moszkvában: a desztalinizáció kezdetei

Közben a Szovjetunióban is nagy változások zajlottak. 1953. március 5-én meghalt *Sztálin*, és halálával új korszak kezdődött. Ezt a nyugati irodalom *duumvirátusnak* nevezi. Két hatalmi csoport jött létre a szovjet vezetésen belül. Az ortodox kommunisták Malenkov miniszterelnök, a reformisták Hruscsov mögött sorakoztak fel, aki az SZKP főtitkára lett. Beriját, a KGB volt főnökét, akit felelőssé tettek Sztálin halálának körülményeiért, nagyon gyorsan kivégeztették, 1953 decemberében. *Malenkov és Hruscsov duumvirátusa* 1953-tól 1955-ig egzisztált. Ebből a hatalmi küzdelemből Malenkov félreállításával Hruscsov került ki győztesen, aki három év alatt sikeresen leváltotta és újakkal helyettesítette az 50 milliós szovjet hatalmi gépezet *felét*. Új hatalmi piramis keletkezett, amely immár Hruscsov mögött állt, különösen a felsőbb szinteken. Megmaradt ugyanakkor a belső vita az SZKP KB elnökségén, a *Presidiumon* belül.⁹

A Szovjetunió új külpolitikai lépéseket tett 1952-től, pontosan *Eisenhower* elnökségétől kezdve. Még *Sztálin* jelentette be a neutralizálás politikáját, amelyet a hruscsovi adminisztráció fel kívánt gyorsítani. Az lett volna a szovjet diplomácia célja, hogy Németországot semlegesítse, ebben az esetben tudniillik a Szovjetunió mérhetetlen stratégiai előnyökhöz jutott volna, ami lehetővé tette volna a – *Sztálin* által mindig is vágyott és elkerülhetetlennek vélt – *harmadik világháborút*.¹⁰

A Nyugat azonban Németország neutralizálásába nem ment bele, sőt az NSZK-t 1955-ben felvették a NATO-ba, és lehetővé vált a Bundeswehr létrehozása. A Szovjetunió kénytelen volt megelégedni azzal, hogy a „neutrális kordon” Finnország demokratizálása mellett, pusztán Ausztriával gazdagodott. 1955-ben létrejött az *osztrák államszerződés*, amely magyar szempontból is rendkívül fontos volt.¹¹

1955. május 15-ét követően a szovjet csapatoknak el kellett volna hagyniuk Magyarországot, mert a jaltai egyezmény szerint Magyarország az osztrák megszállás felvonulási folyosójaként szolgált. Ezért tartózkodhattak itt „ideiglenesen” a szovjet csapatok. Ez az esemény is reményt adott volna, ha egy nappal hamarabb május 14-én Varsóban *Hruscsov* össze nem hívja a kelet-európai vezetőket, és alá nem íratja velük a *Varsói Szerződést*. Miután május 14-én aláírták a Varsói Paktumot, majd május 15-én az *osztrák államszerződést*, ilyen módon a szovjet csapatoknak nem kellett elhagyni Magyarországot.¹² A Varsói Szerződés értelmében ideiglenesen 30 évig, vagy ha egyik fél sem mondja fel, akkor to-

⁹ The Yeltsin Dossier, Bp. 1993.

¹⁰ Fischer Ferenc i. m. 155–159.

¹¹ Henry Kissinger i. m.

J. Had – A. Ort. – F. Vychodil – J. Patek – A. Seifert: i. m. 55–59.

¹² Szabó Bálint: Az „ötvenes évek”. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 305.

vábbi periódusokra meghosszabbodik a paktum és ezzel a szovjet megszállás időtartama.

A „nemzeti kommunizmus” illúziója

Még egy fordulatra érdemes figyelni a magyar forradalom gyökereit vizsgálva: egy olyan változásra, amely Kelet-Európában reménysugárként hatott. Ez az *SZKP XX. Kongresszusa* volt, ahol az 1953-tól 1956-ig zajló desztalinizációs folyamat eredményeképpen fontos döntések születtek.¹³ A békés egymás mellett élés, a kommunizmus nemzeti sajátosságainak elve és a „kollektív vezetés” gondolata mellett a kongresszus elfogadta a világméretű gazdasági verseny koncepcióját, amely majd eldönti a két politikai rendszer életképességét. Nyikita Szergejevics Hruscsov fejében már alighanem megszületett a grandiózus célokat kitűző „20 éves terv” gondolata, melynek teljesítésével a Szovjetunió minden vonatkozásban a világ vezető hatalmává vált volna.¹⁴

A „szocializmus nemzeti sajátosságainak elve”, a „nemzeti kommunizmus” eszméje azért is érdekes a magyar forradalom szempontjából, mert a Szovjetunióban egy ideig komolyan vették – talán egészen 1956. november 4-éig –, hogy bizonyos játéklehetőséget biztosítsanak a kelet-európai csatlós államoknak, komolyan gondolták, hogy egy határon belül, egyfajta nemzeti kommunizmus alakulhat ki.¹⁵

Nehezítette viszont Nyikita Hruscsov helyzetét az, hogy Kína támadta a XX. kongresszus határozatai miatt, és Mao Ce Tung egyszerűen *revizionistának* nevezte. A szovjet szuperhatalom lehetőségei immár – több tényező miatt is – korlátozottak voltak.¹⁶

Európában és Ázsiában megszűnt a közvetlen terjeszkedés lehetősége, emiatt a harmadik világ, az el nem kötelezett országok területén indult egyfajta szovjet előrenyomulás.

Egyiptom a szovjet terjeszkedés új fő céljává vált. Ez a politika *Nasszerben*, az egyiptomi elnökben jó szövetségest talált. A Szovjetunió nem fukarkodott az ígéretekkkel, és közülük néhányat valóra is váltott. Egyiptom – és ezzel Szuezi – megszerzése és katonai ellenőrzése a világgazdaság megbénítását jelentette volna, és felmérhetetlen előnyöket biztosított volna Moszkvának.

Az asszuáni gátat eredetileg *Eisenhower* ígérte meg Egyiptomnak, de a Szovjetunió gyorsan átvállalta – és a brit csapatok eltávolítása után szovjet katonai tanácsadók jelentek meg Egyiptomban. Egyben elérte a szovjet diplomácia azt

¹³ Izsák Lajos szerk.: *Krónika 1956*. Kossuth Kiadó, Bp., 2006. 22.

¹⁴ Bohlen Charles: *Witness to History 1929–69*. New York, Norton 1993. 168–181.

¹⁵ Zbigniew Brzezinski: *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, New York, Praeger, 1961. 273–281.

¹⁶ Izsák Lajos i. m. 22. L. még Nagy Imre: *A magyar nép védelmében*. Bp. Forradalmi Tanács, 1957. 8–9.

is, hogy 1956 szeptemberében Egyiptom bejelentse a Szezei-csatorna államosítását, és tényleges lépéseket tegyen egyiptomi csapatok elhelyezésére Szuez és Sharm el Sheik térségében.¹⁷

Ennek az lett a következménye, hogy a lengyelországi és magyarországi eseményekkel párhuzamosan a Közel-Keleten is válsághelyzet alakult ki. 1956. október 29-én a Sínai-félszigeten Izrael támadást indított Egyiptom ellen. Ez a támadás egyeztetve volt Londonnal és Párizssal. Célja, hogy Nagy-Britannia és Franciaország flottát vezényelve a szuezi térségbe, közvetítőként lépjen fel Egyiptom és Izrael között, és a Szezei-csatorna övezete brit, illetve francia megszállás alá kerüljön. Ezt a hadműveletet „*Operation Musketeer*”-nek nevezték. Eisenhower és Dulles elleneztek a fenti tervet, amelyet a kolonializmus újabb kísérletének tartottak, de nem akadályozták szövetségeseik lépéseit.¹⁸

Kelet-Európa ébredése és a magyar forradalom

A XX. kongresszus után Kelet-Európában is *megmozdulások* zajlottak. Az 1953-as kelet-németországi felkelést gyorsan vérbefojtották. A fenti folyamat 1956-ban újra fellángolt. Legjelentősebbnek – hosszú ideig – a *lengyelországi események* tűntek. 1956. június 28-án tetőzött a *poznanai felkelés*.¹⁹ A Szovjetunió Kárpátalján ún. *elit csapatokat* – zömében Ázsiából átvényelt egységeket – vont össze, és ezeket eredetileg Lengyelországban kívánták bevetni.

Lengyelországot két irányból támadta volna meg a Szovjetunió: egyrészt Kárpátaljáról Lublin irányában, másfelől a Kelet-Németországból, ahol kb. 400-500 ezer szovjet katona tartózkodott. Az NDK-ból Poznan irányába indult volna szovjet támadás.

Erre végül is nem kellett, hogy sor kerüljön. *Hruscsov* és környezete, a – fent említett – Presidium új megoldást talált ki, miszerint Hruscsovnak személyesen szükséges Lengyelországba látogatni, néhány szovjet vezető kíséretében, és egy úgynevezett „*lengyel szcenáriót*” kellene érvényesíteni. A kommunista, de eretneknek számító, a Szovjetunióval, Sztálinnal szembe került Gomulka kellene a lengyel párt élére állítani, és olyan nemzeti kommunizmus irányába kellene Lengyelországot elmozdítani, ahol vannak sajátosságok, vannak a Szovjetuniótól eltérő jegyek, de az ország azért alapvetően kommunista maradna. Október 19–20-án *Hruscsov* és környezete Varsóban tartózkodott, és érvényesítette a fenti elképzelést. A nagy népszerűségnek örvendő Gomulka a lengyel párt vezetője és egyben a szovjet politika foglya lett.²⁰

¹⁷ McCargar, James: *A Short Course in Secret Nar*. New York, Dell, 1988. 38–45.

¹⁸ Micunovich, Veljko: *Moscow Diary*, Garden City. N. Y. Doubleday, 1980. 156–158.

¹⁹ Poznan 1956 Protests: Wikipedia, the Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org> alapján.

²⁰ Fischer Ferenc i. m. 162–163.

A magyar forradalom

1956. október 23-án Budapesten is kitört a forradalom. Moszkva ingerülten reagált, a *Presidium* tanácskozásokba kezdett. Két „szcenárió” alakult ki a moszkvai vezetésben: az egyik a 24-én Szuszlovval együtt Budapestre érkező *Mikoján* képviselte álláspont volt. Kezdetben érdekes módon idetartozott *Zsdanov*, aki a szovjet fegyveres erők főparancsnoka volt ismét, és *Szaburov* miniszterelnök-helyettes. Ők a *Kreml* értékrendje szerint „liberális” felfogást képviseltek. Úgy vélték, hogy nem kell beavatkozni a magyar forradalomba, és hagyni kell azt, hogy politikai váltással – Nagy Imre kinevezésével – Magyarországon egyfajta nemzeti kommunizmus alakuljon ki. Tehát az ún. *lengyel megoldást* akarták Magyarországon alkalmazni.²¹

Ezzel álltak szemben az ortodox kommunisták, *Bulganyin*, *Kaganovics*, *Voroszilov* és *Molotov*, akik azonnali fegyveres beavatkozást javasoltak Magyarországon. Az utóbbiak politikai naivitására (az ún. *Malin-jegyzőkönyvek* szerint) jellemző volt, hogy egy felhívást akartak közzétenni, és azt várták volna, hogy a magyar vezetés és a társadalom jó része csatlakoznak hozzájuk, és a moszkovita, hozzájuk átálló bürokratákból szerveznek Budapesten kormányt (*Voroszilov-féle verzió*).²²

A *Hruscsov-féle álláspont* viszont az volt, hogy Moszkvában kell megalakítani egy magyar kormányt, és egy esetleges beavatkozás esetén azt bedobni Magyarországon. Egyébként *Molotov* is ezt támogatta leginkább.²³

Október 30-án – a budapesti követségi jelentések ellenére – olyan döntés született Moszkvában, amelyik kimondta, hogy a szovjet csapatokat ki kell vonni Magyarországról, és lehetővé kell tenni Magyarországon az ún. *nemzeti kommunista jellegű fejlődést*.

Hogy mi állt a háttérben, azt is sejthetjük: Pekingben, ugyancsak október 30-án a kínai kommunista párt döntést hozott, miszerint az ún. *pancsa sila* elveket kell alkalmazni Magyarországon, tehát biztosítani kell a függetlenség, a be nem avatkozás és a szabad demokratikus fejlődés lehetőségeit, illetve a nemzeti önrendelkezést. Tehát Peking október 30-án még ezen az állásponton volt.

Az izgalmas dolog az, hogy október 31-ére megváltozott Moszkva és Peking álláspontja is a kérdésben. A probléma kétségtelenül az, hogy milyen lépések vezettek oda, hogy az október 30-i szovjet kivonulási és be nem avatkozási javaslat egy nap alatt megváltozott.

Olvashatjuk a *Malin-jegyzőkönyvekből*, hogy Hruscsovnek álmatlan éjszakája volt, és másnap, 31-én úgy döntött, hogy a szovjetek be fognak avatkozni

²¹ Yeltsin Dossier; Bp., 1993, 153–156.

²² Charles Gati: Veszített illúziók. Osiris, Bp. 2006. 78., 138., 227. alapján
Lásd még: Fischer Ferenc i. m. 153.

²³ The Malin Notes. Wikipedia, the Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org> alapján.

Magyarországon. Az okot ma már egyre többen a Köztársaság téri eseményekben látják. A véres nap befolyásolhatta a szovjeteket.²⁴

A napokban jelent meg *Alexander Krjucskov*nak, a KGB volt főnökének nyilatkozata a budapesti eseményekről. *Krjucskov* azt állítja, hogy döntő szerepet játszott a Kremlben bekövetkezett fordulatban az a tény, hogy október 30-án Budapesten ávósokat akasztottak, vér folyt a budapesti utcákon, és tömegesen gyilkolták a kommunistákat.²⁵

A Pártházban történt eseményekről a szovjet vezetőséget értesítették, tájékoztatták. Hivatalosan a Malin-jegyzőkönyvek nem szólnak arról, hogy a *Presidium* ülésén ez szóba került, azonban nem kétséges, hogy *Hruscsov*, illetve a szovjet vezetők tudomást szereztek a budapesti eseményekről.²⁶

Még egy érdekes dolog történt. *Liu Sao Csi*, Moszkvában tartózkodó kínai kommunista pártvezető, szintén értesült a budapesti fejleményekről, és tájékoztatta a kínai vezetést. A budapesti kínai nagykövetség is informálta Pekinget a fejleményekről. Ennek következtében módosult a kínai álláspont, és Peking az azonnali fegyveres beavatkozást kezdte támogatni. Tehát október 30-a az a fordulópont, amely a Szovjetuniót arra inspirálta, hogy a beavatkozás mellett döntson.

Szerepet játszott továbbá a fordulatban a többpárti Nagy Imre-kormány október 28-ai megalakulása, a többpártrendszerű demokrácia kinyilvánítása, a kilépés a Varsói Szerződésből és a KGST-ből, valamint a szovjet csapatok azonnali kivonásának a követelése.²⁷ Úgy látszik, hogy mindezek a tényezők együttesen meghaladták a szovjet tolerancia határait.²⁸

Megjegyzem, hogy Charles Gati újabb könyvében szintén hasonló véleményen van, és ezzel összefüggésben azt mondja, hogy valamiféle szociáldemokrata Magyarországot még el tudott volna fogadni Moszkva, de ezeket a lépéseket már nem.²⁹

Tehát a Nagy Imre-kormány lépései túlmentek a szovjet tűrőképesség határain, és ezek után a tragikus végjáték következett. Hruscsov, illetve a szovjet diplomácia tárgyalásokat folytatott az ún. testvérországokkal, majd pedig november 2-án a szovjet pártfőtitkár *Brion szigetére* utazott, ahol *Titóval* tárgyalt. Az egy órára tervezett találkozóból egy éjszakás lett, ahol Jugoszlávia keményen követelte a magyar forradalom elleni szovjet beavatkozást, *Tito* ugyanis félt a magyar nacionalizmus újjáéledésétől.

²⁴ Charles Gati i. m. 9–31.

²⁵ David Iowing: Felkelés. Gede Testvérek, Bp. 2003. 157–178.

²⁶ Izsák Lajos szerk.: Krónika 1956. Kossuth, Bp. 2006. 150.

²⁷ Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Osiris, Bp. 1999. 302–305.

²⁸ Szakolcai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. 1956-os Intézet, 2001. 59–87.

²⁹ Charles Gati i. m. 9–31.

A beözönlés november 4-én bekövetkezett: Ukrajnából és Romániából nagy erejű szovjet csapatok érkeztek Magyarországra.³⁰

Áttekintésemet két olyan idézettel zárom, amelyek engem rettenetesen elszomorítottak, és szeretném megosztani 50 évvel a forradalom után a hallgatósággal.

Eisenhower elnök november 14-ei nyilatkozatában azt mondta: „...sohasem kértünk bármely népet arra, hogy forradalmat indítson egy könyörtelen katonai hatalommal szemben.”

Ennyit az amerikai diplomáciáról, az amerikai ígéretekről, a rab népek felszabadításáról, a felgöngyölítésről. Mindezt *Richard Nixon* alelnök december 6-án a következővel toldotta meg: „A mi egyetlen eszközünk az erkölcsi elítélés volt. Másként kirobbanhatott volna a harmadik és egyben utolsó világháború.”³¹

³⁰ Szakolcai Attila i. m. 87–96.

Lásd még: Gyurkó László: 1956. Szabad Tér – Saxum, 1996. 401–477.

³¹ Idézi: Fischer Ferenc i. m. 168.